

*О.О. САС, аспірант**
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

Удосконалення методики планування й обліку в галузі скотарства

Постановка проблеми. Галузь скотарства є невід'ємною ланкою аграрної економіки, яка забезпечує не тільки створення сировинної бази для виробництва м'ясо-молочної продукції, а й формує основу для природного розвитку галузі рослинництва способом органічного поєднання виробничих процесів, наприклад, за рахунок підвищення родючості ґрунту (внесення органічних добрив) чи врожайності сільськогосподарських культур (запилення бджолами гречки, ріпаку, соняшнику, фруктових та овочевих культур, що дає приріст валового збору). Дана галузь сільського господарства має вагомe місце у розв'язанні соціально-економічних проблем на селі за рахунок створення робочих місць і торгових відносин між підприємством та селянами (реалізація молока, телят чи побічної продукції). Також зазначимо, що у більшості сільськогосподарських підприємств усіх регіонів України будь-якої форми власності скотарство має 57-60% вартості товарної продукції тваринництва [7, с. 173].

Незважаючи на таку виняткову за своїм характером важливість галузі скотарства, а також з огляду на нестабільність на продовольчому ринку, тенденції до підвищення цін на продукти харчування й ресурси для забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції, галузь залишається у кризовому стані. Упродовж останнього де-

сятиліття поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) в Україні скорочувалося зі швидкістю 5% на рік, або щорічно в середньому 400 тис. гол. Проведені вітчизняними науковцями дослідження показують, що порівняно з 1990 роком нині поголів'я ВРХ скоротилося у 5,56 раза, виробництво яловичини та телятини – у 4,98 раза, виробництво молока – у 2,03 раза, проте середній річний надій молока від однієї корови за цей період збільшився майже на 50% [6, с. 3-5].

Враховуючи специфіку фізико-хімічного складу основних продуктів галузі – молока й м'яса, вона має право називатися однією з найвагоміших у створенні передумов продовольчої безпеки країни. Тому нарощування виробництва і розвиток глибинної переробки продукції скотарства, поліпшення її якості, енергетичної цінності та збалансованості за поживними елементами, а також забезпечення доступу кожної людини до цієї продукції з метою повноцінного харчування має бути однією зі стратегічних цілей соціального й економічного розвитку України.

Кризова ситуація в галузі скотарства постійно підлягала детальному аналізу науковцями, які пропонують заходи щодо поліпшення існуючого становища. Серед причин кризи в галузі найчастіше називають такі: низька купівельна спроможність населення; низька якість сировини (молоко, м'ясо) та кінцевих продуктів харчування; відсутність спеціалістів-технологів через непрестижність і низький рівень оплати праці; високий рівень моральної й фізичної зношеності основних засобів; відсутність належних дотацій із

* Науковий керівник – С.І. Дем'яненко, доктор економічних наук, професор.
© О.О. Сас, 2015

боку держави; диспаритет цін на промислові ресурси та продукцію галузі. З останніми двома причинами автор не згоден. Пропонуються різні напрями подолання кризової ситуації. Ведеться мова про контроль, регулювання, стимулювання з боку держави, або необхідність удосконалення технології й організації виробництва в підприємствах. Слід визнати, що більшість запропонованих напрямів є занадто загальними і не мають конкретних шляхів їх імплементації. В результаті галузь скотарства залишається у малопривабливому стані для інвестицій, які в перспективі можуть стати основним інструментом виведення її з кризи.

На наш погляд, одним з ефективних засобів створення передумов для поліпшення економічного стану галузі та залучення інвестицій є удосконалення планування й обліку в підприємствах. Це може стати ключем до розв'язання проблем контролю та управління господарською діяльністю, підвищити її ефективність й інвестиційну привабливість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу та пошуку шляхів поліпшення породної структури, технології годівлі, утримання поголів'я й технічного переоснащення галузі скотарства присвячено багато наукових праць: Ю. Вдовиченко [3], К. Гейнбіхнер [4], А. Угнівенко [8], Т. Шкурко [10] та ін. Проблеми економічної ефективності виробництва та переробки продукції скотарства, аналіз теоретичних і практичних питань управління, контролю, планування та обліку розглядали такі вітчизняні й зарубіжні науковці: Н. Белінські [2], В. Гливенко [5], В. Ємцев [6] та ін. [12-14]. У роботах порушуються питання вдосконалення технології й технологічного обладнання, розвиток генофонду поголів'я селекцією порід ВРХ, удосконалення раціонів годівлі на основі преміксів і вітамінів, введення проектного, інноваційного планування та

контролю, комп'ютеризації процесів управління, вдосконалення калькуляції собівартості продукції й розподілу непрямих витрат. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень і розробок, проблеми залучення інвестицій, підвищення ефективності контролю за виробничим процесом у галузі скотарства не розв'язано. Саме тому вивчення та пошук конкретних методів підвищення економічної ефективності, ефективності управління й контролю діяльності підприємств галузі скотарства, які б мали прямий прикладний аспект і ґрунтувалися на реальних умовах, залишається не тільки актуальним, а й критично необхідним.

Мета статті – дослідження проблемних аспектів функціонування аграрних підприємств у галузі скотарства.

Виклад основних результатів дослідження. Сучасне середовище функціонування виробників продукції скотарства набуло повноцінних рис ринкової економіки. В аграрному секторі України основними формами організації праці є сільськогосподарські підприємства та домогосподарства населення, концепція ведення виробництва в яких кардинально різниться. Риси характерні для домашніх господарств, що водночас відмінні (протилежні) для підприємств, такі: приватна власність працюючого на засоби виробництва, зокрема, землю; персональна заінтересованість працюючого в кінцевих результатах; особливий догляд за худобою (індивідуальний підхід до кожної окремої тварини); використання переважно власних коштів у господарській діяльності.

У 2013 році домашні господарства виробили 77,5% молока та 74,1% м'яса від загальної кількості по Україні. В таблиці 1 наведено динаміку обсягів виробництва молока і м'яса великої рогатої худоби, витрат кормів у підприємствах та домогосподарствах за 1990-2013 роки.

1. Динаміка показників галузі скотарства України

Показник	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Валове виробництво молока, тис. т:							
по усіх категорій господарств	24508	12658	13714	11249	11086	11378	11488
у т.ч. сільськогосподарські підприємства	18634	3669	2583	2217	2246	2535	2583
господарства населення	5874	8989	11132	9032	8840	8842	8906
Середньорічний надій молока від однієї корови, кг:							
по усіх категоріях господарств	2863	2359	3487	4082	4174	4361	4446

Продовження табл. 1

у т.ч. сільськогосподарські підприємства	2941	1588	2952	3975	4109	4676	4827
господарства населення	2637	2960	3643	4110	4192	4276	4343
Витрати кормів на виробництво 1 ц молока, ц к. од:							
по всіх категоріях господарств	1,41	1,33	1,04	1,02	1,01	0,98	0,98
у т.ч. сільськогосподарські підприємства	1,47	1,63	1,31	1,18	1,16	1,09	<u>1,06</u>
господарства населення	1,23	1,21	0,98	0,98	0,97	0,95	<u>0,95</u>
Виробництво м'яса у забійній масі, тис. т:							
усі категорії господарств	1985	754	562	428	399	389	428
у т.ч. сільськогосподарські підприємства	1808	305	154	105	97	97	111
господарства населення	177	449	408	323	302	291	317
Середня забійна маса однієї голови, кг:							
усі категорії господарств	214	132	147	147	154	166	164
у т.ч. сільськогосподарські підприємства	219	134	178	203	210	218	220
господарства населення	174	131	138	135	142	154	151
Витрати кормів на виробництво 1 ц м'яса, ц к. од.:							
по усіх категоріях господарств	11,73	8,88	9,94	10,98	10,73	11,17	11,51
у т.ч. сільськогосподарські підприємства	13,53	16,73	15,89	15,69	14,98	15,52	<u>14,97</u>
господарства населення	6,28	5,05	7,64	9,20	9,14	9,61	<u>10,26</u>

Джерело: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Із даних таблиці видно, що показники продуктивності худоби в сільськогосподарських підприємствах вищі, ніж у господарствах населення. Так, у 2013 році середньорічний удій від однієї корови є вищим на 11,14%, а середня забійна маса однієї голови – на 45,69%. Однак такі результати господарювання аграрних підприємств ще не означають їхню вищу економічну ефективність. Зокрема, витрати кормів у господарствах населення нижчі порівняно з аграрними підприємствами – при виробництві молока на 11,57%, а м'яса – на 45,90%. Таку суттєву різницю у витратах кормів можна пояснити специфікою господарювання у господарствах населення; низьким рівнем знань технології працівниками аграрних підприємств; відсутністю чіткого обліку витрат кормів в аграрних підприємствах.

Стосовно останнього чинника слід зазначити, що в структурі витрат корми мають від 55 до 65% (залежно від типу утримання худоби й технології виробництва). Саме витрати на корми є основою для підвищення ефективності виробництва за рахунок їх раціонального використання. Можна виділити дві складові даної проблеми, а саме крадіжки концентрованих кормів працівниками ферм та маніпуляції при списанні кормів між статеві-віковими групами тварин.

Першу, а саме крадіжки кормів, можна вирішити завдяки таким заходам:

- розробка систем мотивації та стимулювання працівників – преміювання за додержання встановлених норм витрат кормів із відповідним рівнем результатів діяльності (надоєм, приростами). Але варто визнати, що практика доводить про невисоку ефективність даного заходу;

- підвищення рівня контролю за технологічним процесом на місці виробництва – з боку працівників служби охорони, встановлення відеонагляду, GPS-моніторингу за пересуванням техніки по території, використання причепів-змішувачів з вмонтованими вагами. Такі заходи мають вищий рівень ефективності порівняно з попереднім.

Другий елемент проблеми – списання в підприємствах кормів й інших товарно-матеріальних цінностей не за документальним призначенням, що є наслідком маніпуляцій при списанні витрат між статеві-віковими групами тварин. Основною причиною цього є те, що найпоширенішими показниками ефективності, за якими оцінюються результати господарювання, робота менеджерів і спеціалістів тваринницьких підрозділів, є собівартість молока та надій на одну голову основного стада. Пояснюється це тим, що зоотехніки й завідувачі ферм документально не фіксують вчасне переведення поголів'я зі статеві-вікової групи нетелей до основного стада, що дає підставу (попередньо скоригувавши раціони) списувати корми та інші товарно-матеріальні цінності на загаль-

ну групу молодняку й дорощування. Таким чином, одержане молоко від фактично не переведених корів оприбутковується на документальну кількість основного стада, чим завищуються надої на голову та, відповідно, занижуються витрати, понесені на молоко, зокрема й кормів.

У результаті відбувається викривлення облікових даних у бік зменшення собівартості молока, одержання завищеного показника надою на голову, завищення собівартості приросту живої маси і, відповідно, собівартості м'яса ВРХ. Слід зауважити, що затримка відповідного документального підтвердження про переведення поголів'я в іншу технологічну групу створить незначний рівень викривлення даних, але тривала затримка (2 та більше місяців) суттєво спотворить дані обліку.

Планування, облік, управління й контроль у скотарстві пов'язані з одержанням основних продуктів – молока, приплоду та приросту живої маси, а також, як варіант спеціалізації, вирощування нетелей чи бичків-плідників. Згідно з методичними рекомендаціями №132 із планування, обліку й калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств, собівартість даних продуктів формується на основі накопичених прямих і розподілених витрат по фермі [1]. Як відомо, суть розрахунку собівартості продукції скотарства полягає у такому:

1. Собівартість приплоду розраховується як вартість 60 кормо-днів утримання корови.

2. Собівартість молока визначається як сума понесених витрат на утримання основного стада за мінусом розрахованих витрат на приплід та побічну продукцію (гній) відповідної групи тварин.

3. Собівартість приросту живої маси розраховується як сума понесених витрат на загальну групу молодняку й дорощування за мінусом розрахованих витрат на приплід та побічної продукції (гною) відповідних груп тварин.

4. Підсумково як елемент накопичення вартості біологічних активів визначається собівартість живої маси розрахунком суми витрат, понесених на загальну групу молодняку і дорощування з урахуванням припло-

ду й за мінусом побічної продукції (гною, шкур тощо) та загиблих тварин відповідних груп (падіж, санбрак, вибракування).

Дана методика адаптується під будь-яку спеціалізацію сільськогосподарського підприємства з виробництва продукції скотарства, має обґрунтування з погляду обліку. Критичний аналіз зазначеної методики на основі *виробничо-ринкової концепції управління й контролю*, а саме з погляду процесу виробництва та технології, дає змогу виділити такі її недоліки:

1. Розрахунок витрат на приплід. Основне стадо складається з дійних і сухостійних корів. Дійна корова продукує безпосередньо товарне молоко (за мінусом 5-7 днів одержання молозива після отелення), що реалізується або використовується на власні потреби ферми. Раціон годівлі дійної корови для забезпечення конкурентоспроможності підприємств на ринку має складатися з повного комплексу поживних речовин із додаванням вітамінних форм, що сприяє поліпшенню якості молока, вмісту жиру та білка в ньому. Корова на сухості для забезпечення нормального (здорового) функціонування її організму після отелення у першій фазі сухостою (до 39 днів) переводиться на дієтичний раціон (сіно, солону, не більше 1 кг комбікорму) та у другій фазі (від 40 днів до отелення) на сталий раціон дійного стада. Тобто, раціон корови, коли вона одержує такий продукт, як приплід, є значно дешевшим від раціону молочного виробництва. Тому оцінка приплоду за вартістю 60 кормо-днів утримання корови у технологів нерідко викликає сумніви. Звертається увага також на те, що за умов молочної спеціалізації ферми одержання приплоду є вимушеним біологічно зумовленим фактором у процесі виробництва. У такому випадку виправдовується лише народження телички для відновлення основного стада, а одержаний бичок є побічним продуктом. Хоча зазначене є справедливим тільки щодо спеціалізованих молочних ферм. За умов м'ясної та м'ясо-молочної спеціалізації методика оцінки приплоду може бути дещо іншою.

2. Розрахунок собівартості живої маси тварин. Собівартість живої маси складається з розрахованої собівартості приплоду й со-

бівартості приросту живої маси за мінусом побічної продукції. Під час проведення аналізу розрахунку собівартості приросту живої маси з позиції виробничого процесу виникають питання: чи дійсно приріст настільки дорого обходиться? Чи дійсно м'ясне скотарство збиткове? Принцип планування та обліку приросту полягає у розподілі понесених витрат на загальну групу молодняку й дорощування, в якій знаходяться телички, нетелі, первістки, що перевіряються (до 90 днів після отелу), корови на відгодівлі та бички (від народження до забою). Тобто, у даній загальній групі акумулюються витрати на дорощування нетелей і бичків на м'ясо – абсолютно різних продуктів за технологіями їх одержання та використання. Нетелі можна вирощувати для ремонту основного стада або племінної реалізації, а бички – для одержання м'яса або вирощування бичків-плідників. Тому вважаємо, що калькуляція витрат по одній загальній групі худоби не є правомірною ні з позиції технології виробництва цих продуктів, ні з позиції їх використання.

Розв'язання зазначених проблем, на нашу думку, насамперед полягає у чіткій спеціалізації виробництва, тобто кожна ферма має бути спеціалізованою – молочне скотарство, м'ясне скотарство або племінне скотарство. Такий підхід створює передумови до підвищення кваліфікації працівників, спрощує весь бізнес-процес виробництва, полегшує процес контролю. Крім цього, значна кількість скотарських ферм є структурними одиницями великотоварних вертикально ін-

тегрованих агропромислових формувань, що полегшує їхню спеціалізацію. Пропонуємо вдосконалити методику калькуляції продукції скотарства таким чином:

проводити контроль обліку статеві-вікових груп за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення, яке б систематизовано відображало історію всього життя кожної тварини (наприклад, розробка українських учених «Орсек»). Зауважимо, що згідно із зоотехнічними нормами первістка, що перевіряється (телиця після першого отелення), може бути документально переведена до основного стада з першого до 90-го дня після отелення за рішенням технолога про її придатність. Для підвищення контролю за даним процесом рекомендуємо встановити для технолога термін прийняття рішення щодо переведення;

незалежно від спеціалізації ферми потрібно вести бухгалтерський та управлінський облік, розподіляючи витрати й доходи за статевими групами від самого народження тварини – телички та бички, що покаже об'єктивну собівартість м'яса бичків. Апробація такого підходу в реальному підприємстві показала, що рентабельність м'ясного скотарства становить близько 0,82%, а за існуючою методикою, тобто коли собівартість приросту бичків «перемішується» з приростом корів на відгодівлі й теличок, виробництво м'яса збиткове (на рівні 12,75% (табл. 2). Вважаємо, що такий підхід може бути імплементований до методичних рекомендацій №132;

2. Порівняння показників діяльності м'ясо-молочної ферми

Показник	Існуюча методика (№132)	Альтернативний розрахунок з коригуванням собівартості приплоду на суцільне утримання корови
Собівартість: приплоду, грн/гол.	2163,1	1622,3
живої маси, грн/кг	22,35	20,94
живої маси за розподілом на теличок і бичків, грн/кг	Телички: 25,84	Телички: 24,41
	Бички: 19,34	Бички: 17,91
молока, грн/кг	2,11	2,22
молока з молочним шлейфом, грн/кг	2,29	2,40
Рівень рентабельності (збитковості) вирощування м'яса ВРХ (бичків) при ціні м'яса 19,5 грн/кг	Без розподілу теличок і бичків: -12,75%	Без розподілу теличок і бичків: -6,87%
	З розподілом теличок і бичків: 0,82%	З розподілом теличок і бичків: 8,87%

Джерело: Власні розрахунки на базі даних ТОВ «СП «Агродім».

на основі попередньої рекомендації в управлінському обліку вести паралельний

розрахунок собівартості молока з урахуванням понесених витрат на всі статеві-вікові

групи теличок. Тобто, альтернативна собівартість молока розраховуватиметься як понесені витрати на основне стадо та телиць усіх вікових груп, за мінусом приплоду й побічної продукції відповідних груп.

Стосовно розрахунку вартості приплоду, то слід зазначити, що за даною проблематикою існує ряд напрацювань науковців [5, 9], які зазвичай аналізують це питання з погляду бухгалтерського обліку, пропонують оцінювати вартість приплоду за ринковою ціною тощо. Вважаємо, що з погляду бізнес-процесу діяльності ферми великої рогатої худоби буде правильним розраховувати собівартість приплоду за вартістю 60-денного утримання корови, скоригованого на раціон сухою з додаванням понесених витрат на осіменіння. Відповідно витрати, понесені на осіменіння, не слід повторно враховувати в собівартості молока. Такий підхід забезпечить коректну оцінку вартості приплоду, актуальну для ферм будь-якої спеціалізації. Вважаємо, що такий підхід може бути імплементований до методичних рекомендацій №132, пункт 9.5.

Для підвищення ефективності виробництва продукції скотарства, паралельно з удосконаленням методики планування й обліку, підприємствам варто запроваджувати систему КРІ (ключові показники ефективності). Як відомо, даний інструмент управління передбачає контроль за плановими показниками фінансової, технологічної, організаційної ефективності, а також систему преміювання за досягнення плану. Характерним є те, що показники мають ґрунтуватися на стратегії підприємства та встановлюватися за принципом: до чого прагнемо? Чого хочемо досягти? Відповідно мотиваційний компонент даного інструменту контролю й управління – базовий; він має забезпечувати особистісне бажання виконавців у досягненні поставлених цільових показників.

На нашу думку, в системі КРІ на скотарських фермах слід застосовувати показники: річний надій у базисі на дійну корову, фуражну корову, фуражну корову з урахуванням первісток, що перевіряються; середня прижиттєва продуктивність (СПП); середня кількість днів доїння однієї корови; кількість тільних корів в основному стаді; рівень

вибракування тварин із різних статевікових груп; собівартість молока, приросту живої маси; собівартість кормодня різних статевікових груп тварин; конверсія корму за всіма групами бичків (для м'ясної та м'ясо-молочної спеціалізації).

Більшість із наведених показників широко відомі спеціалістам даної галузі й не потребують пояснення. Акцентуємо увагу тільки на окремих із них:

- річний надій у базисі на фуражну корову з урахуванням первісток, що перевіряються. Враховується все одержане товарне молоко від усіх тварин (дійні, сухостійні, ті, що перевіряються). Такий підхід дає управлінцю повну інформацію про віддачу стада, коливання якої характеризує не бухгалтерські чи технологічні переведення тварин з однієї групи в іншу, а фізично-фізіологічні зміни структури стада. Показник відображає зменшення чи збільшення поголів'я корів (усіх груп), реальне зниження чи підвищення надоїв на одну *продуктивну* голову;

- середня прижиттєва продуктивність розраховується діленням валового надою молока (за мінусом молозива) за всі лактації до переведення корови в групу відгодівлі на кількість прожитих твариною днів до переведення в групу відгодівлі. Цей показник не поширений серед вітчизняних науковців і практиків. Він акумулює в собі все придатне до продажу молоко та кількість прожитих днів твариною до її вибракування. Оскільки теличку вирощують і запліднюють із метою одержання молока, важливо враховувати час дорощування та сухостійні періоди життя тварини. Зауважимо, що даний показник актуальний тільки для молочної та м'ясо-молочної спеціалізації. По суті він відображає, скільки припадає надоєного молока на один прожитий день коровою;

- рівень вибракування з різних статевікових груп – показник, що широко відомий і має обґрунтовані зоотехнічні норми. Його використання часто супроводжується загальним погіршенням структури стада. Дана ситуація провокується тим, що зоотехніки для дотримання встановленого рівня цього показника не вибраковують усіх тварин, які згідно з фізіологічними показника-

ми варто вибракувати. Тому, рівень вибракуння має підлягати причинному аналізу, перш ніж приймати рішення про демотивацію, що має роз'яснюватися відповідальним менеджером ферми при затвердженні КРІ.

Висновки. Аналіз тенденції показників скотарства в Україні та проблемних аспектів функціонування аграрних підприємств у галузі дали можливість обрати напрями пошуку шляхів підвищення її ефективності. На основі проведеного ґрунтового аналізу методичних рекомендацій із планування й обліку виробництва (№ 132) було запропоновано ряд рекомендацій щодо вдосконалення загальних принципів ведення обліку та безпосередньо дослідженої методики, які ґрунтуються на технології виробництва й відповідають принципам ринкової економіки і дають можливість:

контролювати переведення тварин у статеві-вікові групи за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення;

вести облік за статевими групами від самого народження тварини та з метою контролю також розраховувати собівартість молока з урахуванням понесених витрат на всі статево – вікові групи теличок;

розраховувати собівартість приплоду за вартістю 60-денного утримання корови, скоригованого на раціон сухостою з додаванням понесених витрат на осіменіння.

Паралельно з удосконаленням планування й обліку запропоновано запроваджувати систему КРІ та показники, які, на нашу думку, мають використовуватися в КРІ з метою підвищення ефективності управління й контролю за процесом виробництва продукції скотарства. Акцентовано увагу на таких проблемних і маловідомих показниках, як: річний надій у базисі на фуражну корову з урахуванням первісток, що перевіряються, середня прижиттєва продуктивність корів, рівень вибракуння.

Список використаних джерел

1. Методичні рекомендації з планування, обліку, калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств, наказ Мінагрополітики України від 18.02. 2001 року № 132
2. *Белінська Н. С.* Економічна ефективність підприємницької діяльності молокопереробних підприємств та шляхи її підвищення : монографія / Н. С. Белінська. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2005. – 266 с.
3. *Вдовиченко Ю.* Південна м'ясна порода ВРХ – в органічному агропромисловому виробництві / Ю. Вдовиченко, Л. Омельченко, О. Жукорський // Тваринництво України. – 2013. – № 10. – С. 2–6.
4. *Гейнбихнер К.* Как сохранить высокие надои / К. Гейнбихнер // Молочное и мясное скотоводство. – 2002. – № 3. – С.22–23.
5. *Гливенко В. В.* Облік та аналіз виробництва продукції молочного скотарства (на матеріалах аграрних підприємств Чернігівської області) : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.06.04 / В. В. Гливенко; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2002. – 19 с. – укр.
6. *Ємцев В.* Галузь скотарства в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку / В. Ємцев // Тваринництво України. – 2012. – № 12. – С. 2–7.
7. Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання : кол. монографія у 2 т. ; за ред. П. Т. Саблука. – К. : Ін-т аграрної економіки УААН, 2001. – Т. 2. – 852 с.
8. *Угнівенко А.М.* Технологічна операція "корова-теля" у м'ясному скотарстві / А.М. Угнівенко // Сучасні аграрні технології. — 2013. — № 13. — С. 54—57.
9. *Уланчук В. С.* Вдосконалення обліку у молочному скотарстві / В.С. Уланчук // Облік і фінанси АПК. – 2007. – № 1/2. – С. 100-104
10. *Шкурко Т.П.* Продуктивне використання корів молочних порід: монографія. / Т.П. Шкурко. – Дніпропетровськ: ІМА-Прес, 2009. – 240 с.
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
12. Milk and dairy products in human nutrition / Food and agriculture organization of the United Nation. – Rome, 2013. – 404 p.
13. *Noordhuizen J.P.T.M.; Wooldrik H.; Vos M.L.* The potential use of cell count linear scores in veterinary herd health and production control on dairy farms. – Veter. Q, 1987; Т. 9. № 1. – P. 60-66.
14. *Sleeter Bull.* The Principles of Feeding Farm Animals / Bull Sleeter. – California: Macmillan, 2010. – 432 p.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2014 р.

*